

UOT - 619

XƏTTARASI HİBRİD BİRLƏŞMƏLƏRİNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİ

Q.M. BƏKİROV, Y.M. BƏKİROVA

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi

Tut ipəkqurdunun hibrid birləşmələrində yaşama qabiliyyəti 1-2%, yaş baramanın çəkisi 0,4-0,5 qram, yaş baramanın ipəkliliyi 3,0-3,7% nəzarətə nisbətən yüksək olmuşdur

Açar sözlər: cins, hibrid, barama, tut ipəkqurdu, çəki, ipəklilik

Azərbaycanda ipəkçilik qədim bir tarixə malik olub, hələ bizim eranın orta əsrlərindən başlayaraq yayılmışdır. Müasir dövrdə istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda barama və ondan alınan təbii ipəyə tələbat daim artmaqdadır. İpək strateji məhsul olmaqla yanaşı, eyni zamanda valyuta mənbəyidir. Belə bir sahənin daha gəlirli olmasına nail olmaq məqsədi ilə yüksək məhsuldarlığı olan tut ipəkqurdu cinslərinin və hibridlərinin yaradılmasının böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır.

Tut ipəkqurdunun cins və hibridlərinin bir qutusunda alınan barama məhsulunun artırılması bu sahənin gəlirli olmasının əsas amilidir. A.H. Mustafazadə «İpəkçilərə kömək» əsərində qeyd edir ki, qurdların dirilməsi vaxtı ilə inkubasiyasına başlamaq vaxtı arasında sıx əlaqə olmalıdır. Respublikanın iqlim şəraiti olduqca müxtəlifdir. Eyni bir inzibati rayon daxilində belə iqlimin müxtəlif olduğunu görürük.

A. Z. Zlotin, I. P. Bulavinin Ukraynada tut ipəkqurdunun $U_n-1 \times U_n-2$ hibridləri sənaye yemləməsində yemləndirilib. Bir qram qurddan 4 kiloqram barama alınmışdır. $U_n-1 \times U_n-2$ cinslərinin iştirakı ilə olan hibridlərdən yüksək keyfiyyətli ipək sap və baramanın ipəkliliyi yüksək olmuşdur. R.A. Hüseynov, A.Q. Bəkirov müxtəlif şəraitdə uzun müddət bəslənmiş eyni adlı (Yapon bivoltin 110) cinsin cinsdaxili hibridləşdirilməsində yaşama qabiliyyətinin 6,6%, baramanın çəkisinin 5,8%, 1 qram qurddan alınan barama məhsulu 15,8%, yaş baramadan ipək çıxımının 12-20% artdığını göstərir. Bu cür cütləşmənin verdiyi səmərəyə əsasən ipəkçilikdə ilk dəfə qanın təzələnməsi üsulunu işləmişdir.

R.A. Hüseynov, Ş.M. İsgəndərov, Ş.R. Mustafayev «Yüksək məhsuldar və əla keyfiyyətli ipəyinə görə fərqlənən təmizqanlı Yapon mənşəli tut ipəkqurdu yaradılması məqsədi ilə aparılan seleksiya işi» məqaləsində tut ipəkqurdunun yayın ağır ekoloji şəraitində yetişdirilməsi dözümlü fərdlərin seçilməsinə imkan verir və dözümlü cinslərin yaradılması üçün əlverişli şərait yaradır. Z.A. Axundov, N.M. Məmmədov beşinci yaş və barama sarma dövründə binanın damında olmuş qurdlar, həmin ərəfədə binanın özündə yem-

lənən qurdlara nisbətən orta hesabla 12,9-14,9% yüngül barama sarıyaraq, hər qutu qurd hesabı ilə tövlə tipli binalar üzrə 8,2 kq, keramit örtüklü binalar üzrə 9,6 kq az barama verilir.

N.H. Bədəlov qeyd edir ki, çəkil yarpağının yemlik keyfiyyətindən asılı olaraq baramanın orta ağırlığı yemləmə üçün götürülmüş 1 qram qurddan və ona sərf edilmiş 1 kq yarpaqdan barama məhsuldarlığı 30%-ə qədər artır. A. M. Qəmbərov öz əsərində qeyd edir ki, ipəyin keyfiyyəti pupdan, ipəkqurddan başlanır. İpəyin keyfiyyəti «mahir toxucunun» cinsindən, yemləmə rejimindən və bir çox başqa səbəblərdən asılıdır.

Q.M. Məmmədov apardığı elmi tədqiqat işindən görünür ki, barama və ipək məhsulu ilə yemin ödənilməsinə düzünə və dolayısı təsir edən amillərin arasında tut ipək qurdunun genotipinin başlıca rol oynadığı nəzəri olaraq əsaslandırılmışdır.

Elmi tədqiqat işləri AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzin «Tut ipəkqurdunun seleksiyası» şöbəsində aparılıb. Təcrübədə olan tut ipəkqurdu hibridlərinin toxumu (qrenası) hər təkrarda 200 toxum olmaqla 4 təkrarda sayılıb dirilmə faizini təyin etmək üçün inkubasiyaya qoyulub. Aparılan təcrübəyə əsasən belə bir fikir söyləmək olar ki, mövsümlərarası cütləşdirmədə yay mənşəli düzümlərdən istifadə edilməsi seleksiya materialının yaxşılaşmasına səbəb olur.

Yeni yaradılmış hibridlərin istehsalatda geniş yayılmış Şəki-1 x Şəki-2 hibridlərindən üstünlükləri aydınlaşdırılıb.

Təcrübə zamanı aydınlaşdırılıb ki, yemləmə müddəti Şəki-1 x Şəki-2 hibridində 29 sutka olduğu halda təcrübədə olan hibridlərdə 27-28 sutka davam etmişdir. Nəzarətdən 1-2 sutka tez yetişib, iş gününün azalması baramanın maya dəyərini aşağı salır.

Məlumdur ki, tut ipəkqurdları nəsl vermə xüsusiyyətlərinə görə monovoltin, bivoltin və polivoltin, yəni bir, iki və çox nəsil verən cinslərə ayrılırlar.

Tut ipəkqurdunun yemləmə müddəti ipəkçilikdə təsərrüfat əhəmiyyətli sayılmaqla iqtisadi baxımdan önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Tez yetişən tut-ipəkqurdu cinsinin qurdları gec yetişən cinslərə nisbətən xəstəliyə dözümlü olur.

No	Cinsin adı	Yemləmə müddəti sutka	Qurdların yaşama qabiliyyəti %	1 ədəd yaş baramanın çəkisi qram	Yaş baramanın ipəkliliyi %
1	Şəki-1xŞəki-2 (nəzarət)	29	97.5	1.9	19.3
2	Çingiz x Yaqub	28	99.0	2.2	23.0
3	Yaqub x Çingiz	27	99.0	2.4	22.2
4	Çingiz	28	98.5	2.3	22.8
5	Yaqub	27	99.0	2.5	21.1
6	PS-5 x 9Kqa	28	99.6	2.5	22.8
7	9Kqa x PS-5	28	99.4	2.3	21.1

Məlum olduğu kimi qurdların yaşama qabiliyyəti bir qayda olaraq ipəkçilik təsərrüfatlarının ilk istehsalçıları üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Birinci növbədə görülməli barama məhsuluna öz müsbət təsirini göstərir. Hibridlərin yaşama qabiliyyətinə ciddi nəzarət edilmiş və hər bir xətt və hibridin xəstəli- yə davamlılığı müəyyən edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qurdların yaşama qabiliyyəti görülməli baramanın kəmiyyət göstəricisinə, məhsulun miqdarına, hətta gələcəkdə baramanın keyfiyyətinə də böyük təsir göstərir. Odur ki, seleksiya və damazlıq işlərində bu göstərici xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən qrena (toxum) hazırlayan təsərrüfatlarda damazlıq stansiyalarında və toxum zavodlarında seleksiya məqsədi ilə seçmə aparılan cinslərdə və hibridlərdə bu göstərici əsas bioloji xüsusiyyət kimi nəzərə alınaraq yaşama qabiliyyəti aşağı olan ailələrdən toxum hazırlanmır.

Qurdların yaşama qabiliyyəti məhsuldarlığa təsir edən göstəricidir. Yüksək yaşama qabiliyyətinə malik fərdlərin seçilməsi baramanın texnoloji göstəricilərinin yüksəlməsinə səbəb olur. Cədvəldən aydın görünür ki, hibridlər arasında ən yüksək yaşama qabiliyyəti PS-5 x 9Kqa (99.6%), 9Kqa x PS-5 (99.4%) lakin nəzarətdə 97.5% müşahidə edilib. Bütün hibridlərdə yaşama qabiliyyəti nəzarətdən 1-2% yüksək olub.

Tut ipəkqurdu hibridləri baramalarının kütləsinə, ölçüsünə və sair əlamətləri nə görə bir-birindən fərqli olurlar. Yaş baramanın çəkisinə görə tut ipəkqurdu üç

qrupa ayrılır: iri baramalı, orta baramalı və xırda baramalı cinslər. Baramanın çəkisinin artması, məhsuldarlığa təsir edir və maya dəyərini aşağı salır. Öyrənilən hibridlər üzrə baramanın orta kütləsi cədvəldə göründüyü kimi, nəzarətə nisbətən xeyli yüksək olmuşdur.

Yaş baramanın çəkisinə görə ən yüksək göstərici Yaqub x Çingiz, PS-5x9Kqa 2.4-2.5 qram olmuşdur. Nəzarətə nisbətən təcrübədə yaş baramanın çəkisi 0.4-0.5 qram yüksək olmuşdur.

Yaş baramanın ipək faizi ən vacib təsərrüfat və sənaye əhəmiyyətli əlamət olub digər bioloji göstəricilərdən fərqli olaraq daha sabit əlamət hesab edilir.

Yaş baramanın ipəkliliyi ən vacib təsərrüfat və sənaye əhəmiyyətli əlamət hesab edilir. Yemləmə zamanı hibridlərin hamısı nəzarətdən yüksək olub. Yaş baramanın ipəkliliyinə görə ən yüksək göstərici Çingiz x Yaqub (23%). PS-5 x 9Kqa (22.8%) hibridlərində olub. Yaş baramanın ipəkliliyi nəzarətə nisbətən hibridlərdə 3.0-3.7% yüksək olub. Bir qram qurddan alınan barama məhsulu nəzarətdə 3.0-3.6 kq olduğu halda, təcrübədə olan hibridlərdə 4.0-4.5 kq olmuşdur. Bu göstəricinin həm kənd təsərrüfatı həm də sənayedə böyük iqtisadi əhəmiyyəti var.

Nəticə

Tədqiqat illərində öyrənilən hibridlərdən Çingiz, Yaqub, PS-5, 9Kqa cinsləri ilə olan düzüünə və tərsinə hibridlər yüksək təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətləri nə görə nəzarətdən yüksək olub. Yeni yaradılmış hibridlərin yemləmə müddəti 1-2 gün, qurdların yaşama qabiliyyəti 1.0-2.0%, yaş baramanın orta çəkisi 0.4-0.5 qram, yaş baramanın ipəkliliyi 3.0-3.7%, bir qram qurddan alınan barama məhsulu 0.8-1.0 kq ölkədə geniş rayonlaşdırılmış Şəki-1 x Şəki-2 tut ipəkqurdu hibridlərinə nisbətən yüksək olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov Z.A., Məmmədov N.M. Sənaye yemləmələrində böyük yaşlı ipək qurdlarının binaların damlarında (çardaqlarında) bəsləndirilməsinin barama məhsuldarlığına təsiri // Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İpəkçilik İnstitutunun (AzETİİ) əsərləri (Kirovabad). 1967, c. VI, s. 230-232.
2. Bədəlov N.H. Azərbaycanda ipəkçilik. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1977, 94 s.
3. Qəmbərov A.M. Azərbaycanda ipəkçilik və sənayesi. Bakı: Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, 1965, 94 s.
4. Hüseynov R.A., İsgəndərov R.A., Mustafayev Ş.R., İsgəndərov M.Q. Yüksək məhsuldar və əla keyfiyyətli ipəyinə görə fərqlənən təmizqanlı Yapon mənşəli tut ipəkqurdu yaradılması məqsədi ilə aparılan seleksiya işi // AzETİİ-nin əsərləri, 1980, c. X, s. 43-47.
5. Mustafazadə A.N. İpəkçilərə kömək. Bakı: Azərnəşr. 1958, 127 s.
6. Гусейнов Р.А., Бекиров А.Г. Эффект от скрещивания одноименных пород в течении продолжительного времени в разных условиях // Тр. Аз. НИИШ. 1962, т. 5, 1962, с. 215.
7. Злотин А.З., Булавин И.П. Справочник шелковод. Киев: Урожай, 1988, 115 с.
8. Мамедов Г.М. О межсезонном скрещивании тутового шелкопряда // Шелк. 1961, №3, с. 35-36.

Экономическая эффективность межлинейных гибридных соединений

Г.М.Бекиров, Ж.М.Бакирова

В гибридных соединениях тутового шелкопряда имели высокие показатели по сравнению с контролем жизнеспособность 1-2%, масса сырого кокона 0,4-0,5 г, шелконость сырого кокона 3,0-3,7%.

Ключевые слова: порода, гибрид, кокон, тутовый шелкопряд, шелконость, вес.

Economical efficiency of between line hybrid joining

G.M.Bakirov, J.M.Bakirova

1-2% of living capacity of a silkworm in hybrid joining, 0,4-0,5 gram of the weight of wet cocoon. 3.0-3,7% of silkiness of wet cocoon have been superior in comparison to oversee.

Key words: sort: hybrid, words, cocoon, silkworm, wight, sericulture